

ОБҐРУНТУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНИХ РОЗМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК НАПРЯМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

**ГУТОРОВ А.О., АСПІРАНТ¹,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В.В. ДОКУЧАЄВА**

У статті наведено рекомендації щодо переходу АПК на інноваційну модель розвитку шляхом встановлення раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств.

The references of conversion the AIC to innovative development model by force of formation the agricultural enterprises' rational sizes are given in the article.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Прогресивний розвиток економічної системи неможливий без впровадження у виробництво сучасних досягнень науки, техніки та технологій. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва повністю залежить від інноваційних процесів. А тому інноваційна діяльність у сільському господарстві має бути джерелом забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств та виробленої ними продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках в умовах скорочення обсягів прямої державної підтримки галузі.

Унаслідок проведення аграрної реформи в Україні землі сільськогосподарського призначення були розпайовані, а крупне великотоварне спеціалізоване сільгоспвиробництво – фактично припинило своє існування. Формування нових аграрних підприємств відбувалося досить хаотично, без дотримання науково-обґрунтованих норм і принципів спеціалізації, концентрації та розміщення сільськогосподарського виробництва. Неоптимальність сільгоспідприємств за розмірами впливає не лише на їх прибутковість та конкурентоспроможність, здатність до переходу на інноваційну модель розвитку, а й трансформується у національну кризу агропромислового виробництва, ставлячи під загрозу засади продовольчої безпеки України.

Саме тому актуальним постає питання формування раціональних за розмірами сільськогосподарських підприємств з урахуванням новітніх досягнень науки та потреб сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні погляди на вирішення проблем переходу українського АПК на інноваційну модель розвитку знайшли своє відображення у публікаціях В.В. Кириченка, В.М. Тимчука, П.А. Лайко, М.М. Кулаєць, О.Б. Шмаглій, В.М. Гейця, А.І. Даниленка, Б.М. Данилишина, О.І. Дація, М.В. Зубця, С.О. Тивончук, М.Ю. Коденської, П.М. Макаренка, М.А. Садикова та багатьох інших.

Питання встановлення раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств у різні часи досліджувалися багатьма вченими: К. Марксом, О.В. Чаяновим, Г.Г. Котовим, С.Г. Колесневим, В.Я. Месель-Веселяком, П.Т. Саблуком, О.М. Онищенком, Л.Ю. Мельником, М.О. Беседіним, П.К. Канінським, М.В. Калінчиком та ін. Проте, як показав аналіз останніх літературних джерел, у сучасній науковій літературі практично відсутні дослідження стосовно взаємовпливу інноваційних, інвестиційних процесів та розмірів сільгоспідприємств.

Цілі статті. Цілями даної статті є визначення раціональних розмірів сільгоспідприємств з позицій, оптимальних для ведення господарства на інноваційних засадах.

Виклад основного матеріалу. Одні з перших теоретичних узагальнень щодо переваг крупного сільгоспвиробництва над дрібним, обмежень щодо впровадження досягнень науки та техніки, було зроблено К. Марксом у праці «Капітал». Різко критикуючи парцелярну приватну форму власності на землю, К. Маркс вбачав саме в ній причини «бід» сільського господарства. Він писав: «дрібна земельна власність самою своєю природою виключає розвиток суспільних виробничих сил праці, суспільні форми праці, суспільну концентрацію капіталів, тваринництво в крупних розмірах, прогресивне застосування науки» [1, с. 372]. Дрібна приватна власність на землю за своєю природою призводить до «нескінченного дроблення засобів виробництва й відокремлення самих виробників, надмірного марнування людської сили» [1, с. 372]. К. Маркс робить висновок, що «прогресивне погіршення умов виробництва та подорожчання засобів виробництва – необхідний закон дрібної власності» [1, с. 372]. А відтак, на його думку, перехід на інноваційну модель розвитку можливий лише на крупних сільгоспідприємствах.

Безпосередній розвиток інноваційної теорії пов'язують з іменами таких відомих економістів як Й. Шумпетер, П. Друкер, Г. Менш, Д. Белл, Р. Фостер та ін., які у своїх дослідженнях сформулювали

---

¹ Науковий керівник д.е.н., професор О.В. Ульянченко

основні теоретичні засади інноваційної економіки, з яких, на нашу думку, у сільському господарстві можуть бути використані наступні [2]:

1. Інновації є особливою функцією виробництва, яка обумовлює економічне зростання та впливає на конкурентні позиції;

2. Джерелом інновацій є значні питомі капіталовкладення – інвестиції, які доступні лише конкурентоспроможним, ризикованим, а відтак крупним підприємствам;

3. Значне скорочення витрат на інновації в одній галузі призводить до «технологічного пату» та міжгалузевого диспаритету цін на продукцію і, як наслідок, – до суттєвого занепаду галузі;

4. Впровадження інновацій має забезпечити економічний, екологічний та соціальний ефекти. Окремі інновації окремих підприємств у сукупності мають забезпечити також стаłe економічне зростання національної економіки та її галузей.

Інноваційна діяльність в Україні регламентована Конституцією України, низкою законів та підзаконних актів. Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002 р. інноваціями є новостворені (застосовані) і/або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і/або соціальної сфери [3].

Вартісною формою вираження інноваційних процесів у сільському господарстві є витрати на придбання нової техніки, технологій, впровадження новітніх форм організації виробництва, професійне навчання працівників, проведення власних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт тощо [4, 5].

Під раціональними розмірами сільськогосподарських підприємств ми розуміємо такі розміри підприємств, які, за інших однакових умов ведення господарства, надають можливість максимізувати цільовий показник діяльності (прибуток, обсяг виробництва продукції) з урахуванням національних потреб при мінімальних витратах виробництва, тим самим підвищуючи рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку, створюючи умови для його сталого розвитку на засадах розширеного відтворення, та дають можливість підприємству провадити заходи соціальної відповідальності бізнесу [6, с. 223].

В рамках даного дослідження пропонуємо визначати раціональні розміри сільськогосподарських підприємств, виходячи з їх прибутковості, інвестиційної активності та інвестиційної привабливості, ризиковості ведення агробізнесу та соціального ефекту.

Згідно наведених у табл. 1 даних, група підприємств з площею сільгоспугідь до 1 тис. га має досить високі показники прибутковості та інвестиційної активності. Це пояснюється тим, що дрібні господарства мають виробничу структуру інтенсивного типу, є переважно вузькоспеціалізованими на виробництві окремих видів рослинницької продукції, працюють в умовах підвищеного ризику. При цьому 94,1 % загальної суми інвестицій в основний капітал вони використовують на технічне переоснащення і реконструкцію своїх виробничих потужностей.

**Вплив розміру сільськогосподарських підприємств
Харківської області (за площею сільгоспугідь) на прибуток
та інвестиції в основний капітал у 2008 р.**

Група підприємств за площею сільгоспугідь, га	Прибуток (+), збиток (-) з розрахунку на 1 га сільгоспугідь, грн	з нього		Інвестиції в основний капітал з розрахунку на 1 га сільгоспугідь, грн	в тому числі	
		у рослинництві, грн	у тваринництві, грн		у рослинництві, грн	у тваринництві, грн
до 1000	350,90	342,17	-12,66	927,00	905,63	21,37
1001-2000	194,62	204,21	-22,70	651,56	644,62	6,94
2001-3000	204,34	215,82	-35,55	1419,29	1391,35	27,94
3001-4000	229,39	228,90	-1,69	672,58	667,63	4,95
4001-5000	-366,97	-313,18	-62,71	615,24	596,61	18,63
5001-6000	-480,63	-420,59	-152,84	1109,42	732,66	376,76
6001-10000	514,25	549,53	-43,81	505,08	462,76	42,32
понад 10000	538,37	502,53	28,75	623,92	614,89	9,03
Всього	177,08	192,36	-35,21	810,63	754,69	55,94

Джерело: розраховано автором за даними статистичної звітності сільгоспідприємств

Також можна зазначити, що прибутковість з розрахунку на 1 га сільгоспугідь має загальну тенденцію до зростання зі збільшенням площі господарства, окрім груп підприємств з площею 4-5-6 тис. га, де сільгоспвиробництво було збитковим. Інвестиції з розрахунку на одиницю площі такої тенденції не мають.

Загалом же, спостерігається структурна нерівномірність інвестиційних процесів (у розвиток виробничих потужностей галузі тваринництва вкладається лише 6,9 % інвестицій), що, на нашу думку, може бути однією з головних причин збитковості галузі.

Вплив розміру сільськогосподарських підприємств Харківської області (за площею сільгоспуділя) на економічну, соціальну ефективність та ризикованість у 2008 р.

Група підприємств за площею сільгоспуділя, га	Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	Умовний строк окупності інвестицій в основний капітал прибутком від реалізації, р.	Питома вага збиткових підприємств у загальній їх кількості, %	Індекс варіації прибутку	Питома вага групи за сумою виручки від реалізації, %	Питома вага групи за сумою витрат на підготовку та перепідготовку кадрів, %
до 1000	17,6	2,64	30,4	2,91	3,9	5,1
1001-2000	10,9	3,35	33,0	2,58	11,8	2,7
2001-3000	10,8	6,95	31,9	2,48	13,2	3,9
3001-4000	11,9	2,93	31,4	2,07	13,4	18,9
4001-5000	-14,7	-	43,5	4,73	7,8	11,4
5001-6000	-11,3	-	38,1	3,94	15,2	18,8
6001-10000	20,5	0,98	31,8	2,93	18,1	6,3
понад 10000	18,5	1,16	20,0	1,57	16,6	32,9
Всього	7,4	4,58	32,6	9,56	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними статистичної звітності сільгоспідприємств

Як видно з даних табл. 2, показники економічної ефективності інвестиційної діяльності зростають зі збільшенням площі землекористування групи сільгоспідприємств, за винятком групи з площею до 1 тис. га, та 4-5-6 тис. га.

Оцінку ризику ведення господарської діяльності та вкладання інвестицій пропонуємо проводити за показниками варіації прибутку та кількості збиткових підприємств. Так, в сукупності рівень ризику є мінімальним у групах господарств з площею сільгоспуділя понад 10 тис. га та 3-4 тис. га, а максимальним – з площами 4-5-6 тис. га. При цьому незначні коливання питомої ваги збиткових підприємств за групами свідчать, на нашу думку, про рівність можливостей у різних за розмірами сільгоспідприємств отримати збитки внаслідок нестабільної ринкової кон'юнктури.

Соціальна значимість капіталовкладень виражається сумою витрат на підготовку кадрів, враховуючи при цьому загальний обсяг виробництва та реалізації продукції. За питомою вагою витрат на підготовку та перепідготовку працівників переважають підприємства з площею понад 10 тис. га та 3-4 тис. га сільгоспуділя.

У цілому, соціальна значимість та ефективність агробізнесу зростає зі збільшенням площі землекористування у розрахунку на 1 сільгоспідприємство.

Для узагальненої оцінки раціональних розмірів землекористування сільгоспідприємств Харківської області проранжуємо отримані дані за критеріями максимуму прибутку з розрахунку на 1 га сільгоспуділя, у т.ч. прибутку, отриманого від реалізації продукції тваринництва; максимуму інвестицій на 1 га сільгоспуділя; максимуму витрат на підготовку та перепідготовку працівників та мінімуму індексу варіації прибутку (табл. 3).

Ранжування груп сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2008 р.

Група господарств за площею сільгоспуділя, га	Ранг за максимумом прибутку з розрахунку на 1 га сільгоспуділя	Ранг за максимумом прибутку, отриманого в тваринництві, з розрахунку на 1 га сільгоспуділя	Ранг за максимумом інвестицій з розрахунку на 1 га сільгоспуділя	Ранг за максимумом суми витрат на підготовку працівників з розрахунку на 1 га сільгоспуділя	Ранг за мінімумом індексу варіації прибутку	Корінь п'ятого ступеня з добутку рангів	Загальний ранг за критерієм мінімальності
---	--	--	--	---	---	---	---

до 1000	3	3	3	5	5	3,68	4
1001-2000	6	4	5	8	4	5,21	7
2001-3000	5	5	1	7	3	3,50	3
3001-4000	4	2	4	4	2	3,03	2
4001-5000	7	7	7	3	8	6,07	8
5001-6000	8	8	2	2	7	4,47	5
6001-10000	2	6	8	6	6	5,10	6
понад 10000	1	1	6	1	1	1,43	1

Джерело: розраховано автором.

Загальний ранг визначимо за формулою [7, с. 60]:

$$Pz_j = \text{Ранг}(\min(\sqrt[5]{\prod_{i=1}^5 P_{i,j}})), j = \overline{1..8},$$

де Pz_j – загальний ранг j -ї групи підприємств; $P_{i,j}$ – ранг j -ї групи підприємств за i -тим критерієм; $\text{Ранг}()$ – операція ранжування (у цьому випадку за критерієм мінімальності).

За загальним показником рангу (згідно вищезазначених критеріїв) раціональними є розміри землекористування сільгоспідприємств Харківської області на рівні 3-4 тис. га та більше 10 тис. га.

Перша група має кращі умови для спеціалізації на виробництві зерна, а друга – для розвитку багатогалузевої спеціалізації з виробництвом продукції рослинництва і тваринництва.

Висновки. Вступ України до Світової організації торгівлі вимагає зниження обсягів усіх видів прямої державної підтримки сільгосптоваровиробників та створення можливостей для рівної здорової конкуренції на аграрних ринках. Це, у свою чергу, вимагає підвищення рівня прибутковості та конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств шляхом переходу на інноваційну модель розвитку.

Тому, на нашу думку, інноваційний розвиток аграрного сектора економіки має базуватися на виваженій державній політиці стимулювання науково-дослідних установ до генерування та апробації інноваційних рішень, а також сільгоспідприємств до впровадження досягнень науки і техніки в виробництво. При цьому важливе місце має відводитись соціальному ефекту інноваційного процесу.

Вважаємо, що, перехід агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку неможливий без проведення заходів щодо встановлення раціональних розмірів сільгоспідприємств, зрівноваженого розвитку всіх галузей АПК.

За результатами проведених досліджень, з урахуванням економічного та соціального ефекту, найбільш інвестиційно- та інноваційно-привабливими в Харківській області є сільгоспідприємства з площею сільгоспугідь 3-4 тис. га та понад 10 тис. га. При цьому надвеликі сільгоспідприємства – агрохолдинги мають бути переорієнтовані на національні потреби розвитку аграрного сектора економіки.

Таким чином, систему трансферу інновацій в агропромислове виробництво, яке має базуватися на раціональних за розмірами сільгоспідприємствах, слід розглядати як один з найважливіших стратегічних напрямів розвитку АПК України.

Література.

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 39 т.; Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. – М.: Гос. изд. полит. лит-ры, 1961. – Т. 25, Ч. 2: Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: Т. 3, Кн. III: Процесс капиталистического производства, взятый в целом / К. Маркс. – 1961. – С. 372-376.
2. Стадник В.В. Інноваційний менеджмент: Навч. посіб. / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К.: Академвидав, 2006. – 464 с.
3. Про інноваційну діяльність. Закон України. Ост. ред. від 26.07.2010 р. / [Електрон. ресурс.]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Кириченко В.В. Методологія трансферу інновацій в агропромислове виробництво: Монографія / В.В. Кириченко, В.М. Тимчук. – Х., 2009. – 230 с.
5. Зубець М.В. Розвиток інноваційних процесів в агропромисловому виробництві: Монографія / М.В. Зубець, С.О. Тивончук. – К.: Аграрна наука, 2004. – 192 с.
6. Гуроров А.О. Раціональні розміри сільськогосподарських підприємств: генеза наукової думки / А.О. Гуроров // Вісник ХНТУСГ. – 2010. – Вип. 98: «Економічні науки». – С. 217-224.
7. Гуроров А.О. Визначення оптимального розміру землекористування сільськогосподарських підприємств / А.О. Гуроров // Економіка АПК. – 2009. – № 4 (174). – С. 55-62.